

въвел този вид речи в тържествената погребална церемония и намират, че е напълно заслужено в момента, когато се погребват онези, които са паднали в бой, те да бъдат чествувани по този начин. Струва ми се обаче, че би било достатъчно, ако хора, чиято доблест е намерила своя израз в подвизи, бъдат почетени чрез този единствен акт, както това и става и както, го виждате в настоящото погребение на държавни разноски. Струва ми се също, че не е уместно вярата в заслугите на цяла една група да се поставя в зависимост от това, дали красноречието на даден оратор е по-убедително, или пък по-слабо. Защото при произнасянето на слова е трудно да се запази подобаващата мярка и чрез тях едва ли може да се предизвика точна представа за истината. Онези от слушателите, които познават събитията от лични наблюдения и докато те съчувствуват на падналите, лесно биха сметнали оценката запо-слаба от онова, което самите те желаят или знаят. Онези от слушателите пък, които, напротив, са несведущи, от завистмогат да помислят, че известни неща, които надминават техните собствени сили, са преувеличени и пресилени. Хората понасят похвалите по отношение на другите хора само до степен, до която всеки един от тях смята, че е способен да извърши онези дела, за чиято възхвала слуша. Всичко онова обаче, което надхвърля тази мярка, възбужда у слушателите завист, а вследствие на това и недоверие. Но тъй като нашите предци са смятали този обичай за похвален, то и аз се чувствавам задължен да се съобразя с него и да се постарая да задоволя, колкото мога, желанията и преценките на всеки един от вас

36. "Ще започна преди всичко с нашите предци, защото справедливостта, пък и уважението, което им дължим, изисква в такива случаи да се отдава почит на паметта им. Защото те са населявали винаги тази страна и унаследявайки я от поколение на поколение, те, благодарение на своята доблест, ни я предадоха свободна чак до наши дни. И ако те заслужават за това похвала, още по-достойни за нея са нашите бащи, защото те прибавиха към наследството, което получиха, онова могъщество, с което разполагаме сега ние и което те не3 без усилия ни завещаха. Но и самите ние, живите, които сенамираме още в разцвета на силите си, допринесохме за понататъшното укрепване на нашата мощ.

Ние снабдихме държавата с всичко необходимо, за да може тя да се самозадоволява напълно както във военно, тъй и в мирно време. Щосе отнася пък до военните подвизи, чрез които бяха придобити отделните завоевания, или до това, как ние самите или пъкнашите бащи успяха чрез мъжествена отбрана да ги запазят било срещу варварите, било срещу елините, не смятам, че е нужно да говоря надълго за тези неща на хора, на които теса известни. В началото аз ще посоча обаче как и чрез какванасоченост на нашите стремежи и начин на живот ние постигнахме това могъщество и чрез какъв обществен строй издигнахме това могъщество до сегашните му върхове, а след това ще премина към прославата на падналите. Аз смятам, че настоящият момент е подходящ да се говори за всички тези неща и че ще бъде от полза за всички присъстващи, граждани чужденци, да чуят моето слово.

37. "И тъй нашият държавен строй е такъв, че той не подражава на чуждите порядки, а, напротив, ние самите повечеслужим за образец на другите, отколкото да подражаваме накогого и да било. Нашият държавен строй се нарича демокрация, защото той държи сметка не за малцинството, а се съобразява с интересите на мнозинството. При споровете междучастни лица всички имат според закона еднакви права. Що се отнася до зачитането в обществения живот, почит се отдава само на оня , който се отличил в едно или друго отношение, и то не поради някакъв произход, а поради своите способности, о По същия начин онзи човек , който е способен дапринесе полза на държавата не е лишен от възможността да стори това било вследствие на бедност , било пък поради своето принизено обществено положение. И с обществените работи ние се занимаваме както подобава на свободни граждани, пък и във всекидневните си отношения нехраним недоверие едни към други. И ако някой си позволиннякаква волност, то той се отървава само с парична глоба, без да бъде подлаган на никакви унижителни наказания. Въпреки тази толерантност, която е характерна за частните ниотношения, в сферата на обществените работи боязънта нивъздържа да не извършваме никакви беззакония, понеже ниесе отнасяме с уважение и към лицата, които са облечени зададен период от време във власт, и към законите, но особенокъм онези от тях, които са издадени в защита на

онеправданите, пък и на ония, които макар и неписани, носят като санкция на нарушителите сигурно опетняване.

38. "За да си отдъхнем от труда и усилията, ние сме предоставили на човешкия дух и мисъл най-широки възможности, като устройваме в течение на цялата година състезателни игри и тържествени жертвоприношения; освен това ние създаваме в частния си живот прекрасни удобства и съоръжения, които ни причиняват такава наслада във всекидневието, че поради тях забравяме личните си грижи и скърби. Освен това вследствие големината на нашата държава у нас се внася абсолютно всичко от всички страни и ние можем да се ползуваме еднакво удобно както от онези блага, които се произвеждат у нас, така и от благата, които се произвеждат от други народи.

39. "Ние се отличаваме от противниците си и от грижите, които полагаме за военното дело, и то в това отношение, че даваме достъп в държавата си на всички и никога чрез гонения на чужденците не отнемаме никому възможността да изучава или да разглежда онези неща, от които може да се възползува както и да било от нашите неприятели, като гивиди нескрити. Ние разчитаме не толкова на военната подготовка и на военните хитрости, колкото на собствената си готовност за мъжествени дела. Също така и във възпитанието синашите противници се стремят да се приучават към храбростта от най-ранно детство, като се закаляват чрез най-тежки упражнения, а ние, макар и да живеем безгрижно, крачим с не по-малка решителност в опасностите срещу бойци, които са равни по сила с нас. А ето и доказателството за това: лакедемонците не потеглят на поход никога срещу нас сами, авинаги със своите съседи. Затова пък, когато ние нападнем своите съседи и имаме работа в неприятелска земя с хора, които защитават родината си, печелим в тази борба победа над тях. При това нито един наш противник още не се е сблъскал със всичките ни сили наведнаж поради това, че ние мислим едновременно за флотата, а трябва да разпределяме и сухопътните си сили на много места из нашите владения. Ако ли пък нашите врагове се случат да се срещнат някъде с някаква част от нашите войски, то в случай че победят, те се хвалят, че са

4 отблъснали всичките ни сили. А тъй като ние се впускаме охотно в опасности по-скоро на шега, отколкото след като се

закалим в труд и усилия и проявяваме мъжество не толкова поради изискванията на законите, колкото поради нашияцелокупен стил на живот, нашето превъзходство се състои в това, че ние не се чувствуваме изтощени в очакване на предстоящите мъчности, но тогава, когато се сблъскаме с тях, ние не отстъпваме по смелост на онези, които винаги са се занимавали с тези неща. И нашата държава е достойна за удивление не само по тази, но и по други причини.

40. "Ние обичаме изяществото, съчетано с простота; обичаме и култивираме образованието, без да изнежваме и разглезваме духа. Ние използваме богатството повече като удобно средство за дейност, отколкото като мотив за хвалебствени речи. Що се отнася пък до бедността, то нейното признаване се смята у нас за нещо, което срами човека. По-срамно е обаче да не се преодолява тя чрез труд. Нашите граждани сегрижат с еднакво усърдие както за своите домашни работи, тъй и за обществените дела. Макар и някои от тях да се занимават със занаятчийство стопанство, те все пак разбират добре обществените работи. Защото единствено онзи човек унас, който се държи настрана от обществените работи, сесмята не само за празен, но и за безполезен. И самите ние вземаме решения по въпросите, като се стараем да ги обмислим правилно, тъй като ние не смятаме, че разискванията пречат на делата, а, напротив, смятаме за вредно да пристъпим направо към изпълнението на онова, което е нужно, без да го обсъдим отначало по пътя на разискванията. Ние се отличаваме още и с тази особеност, че съчетаваме у себе си най-голямата смелост с умението да обсъждаме онези дела, които възнамеряваме да предприемем. Храбростта у другите се дължи на незнание, а обмислянето поражда нерешителност. Всъщност обаче за по-силни духом трябва да се смятат именно онези хора, които имат напълно ясна представа както за опасностите в живота, тъй и за неговите сладости, но тъкмо поради това не отстъпват пред опасностите. Точно тъй и по отношение на благородството на духа ние сме пряка противоположност на другите, защото ние спечелваме приятелите си не като получаваме услуги от тях, а като самите ние им ги оказваме. Положението на онзи, който сам е оказал благодеяние, е много по-благоприятно, тъй като той си е осигурил благодарността като задължение, отколкото като резултат на някакво вътрешно чувство. И в

случаите, когато ние оказваме помощ на когото и да било, се ръководим не толкова от съображението дали това е в наш интерес, колкото от взаимното доверие, което е присъщо на свободата.

41. "С една дума аз смея да твърдя, че цялата наша държава е школа за Гърция, и ми се струва, че всеки човек маже да се прояви у нас при най-разнаобразни положения като пълноценна и самостоятелна личност и при това с голяма елегантност и изисканост. И че това са не само суетни надменни слова, които подхождат за случая, а самата действителност, основана на факти, показва не само могъществото на нашата държава, което ние сме придобили благодарение на посочените качества на нашия бит и характер. Единствена тя от всички съвременни държави съумява в момента на изпитание да се издигне над собствена си слава. Единствена тя не възбужда никаква гневна неприязня, която я е нападнал, че е претърпял поражение от такива хора, нито пък кара подчинените, да протестират, че са владени от недостойни хора. Създавайки една могъщество, което е означено с най-велики дела и е достатъчно засвидетелствено, ние ще бъдем предмет на адмирации и за съвременниците си, пък и за потомството. При това ние не се нуждаем ни най-малко от хвалебствията на един Омир или на когото и да било друг, който, чрез своите творби би ни доставил минутна наслада, но които измислици впоследствие биха били обезсилени от силата на фактите. Ние заставихме с нашата дързост всички морета и цялата суша да станат достъпни и навред, оставихме непоклоними паметници, напомнящи за добрините и за злините. Ета такава е нашата държава и тези воители загинаха, сражавайки се доблестно заради нея, понеже считаха, че не бива да се лишават от нея. А също и от онези, които са останали живи, всеки един е нормално да приеме да страда за тази държава.

42"Затова именно аз се разпрострях в своето слово по отношение на онова, което засягаше нашия град. Аз желях даразясня, че залогът за борбата не е един и същ за нас и за онези, които не притежават в еднаква степен въпросните предимства. Едновременно с това аз желях да подкрепя посредством ярки доказателства възхвалата на онези, в чест на които говоря днес. И от тази гледна точка главното от тая

възхвала бе вече казано, защото доблестта на тези воини и надруги като тях украси нашата държава с това, което аз досега възхвалявам, и малко ще бъдат елините, чиято слава заделата им би могла да изглежда равна на славата на тия тук. Аз мисля, че трагичната кончина на тези мъже тук, като каквато тя днес се очертава, първа разкрива доблестта на воина и за сетен път я утвърждава. Справедливостта изисква да сеизтъква мъжествената доблест, проявена в битките за отечеството, дори и на тия, които в друго отношение са посредствени като граждани. Що се отнася до тези мъже, то не се случвало, че някой от тях, притежавайки богатство, предпочитайки да продължи да му се наслаждава, да се е изплашил и да е станал мекушав, нито пък някой да се е отклонил от опасността, понеже е бил съблазнен от надеждата, че щемеже по-късно да избегне своята бедност, за да забогатее. Те предпочитали по-скоро да накажат своите противници, отколкото споменатите съблазнителни блага. Едновременно с това са смятали, че излагат на опасност своя живот за най-благородната кауза, те са решили да се откажат от своите амбиции, за да накажат противника. Те са предоставили на На_ деждата несигурността на успеха, но изправени лице срещу лице с опасността, са предпочели да разчитат само на себе си. И при това те са ценели по-високо това да се съпротивяват и да страдат, отколкото това да отстъпят, за да спасят своя живот. Така в хорските очи те са избегнали безчестието и с оръжие в ръка и със своята саможертва са отстоявали твърдоделото. Постъпвайки така, в един кратък съдбоносен момент, намирайки се в разцвета на своя живот, когато са си отишли, повече славата, отколкото страхът са означавали техния апогей.

43"Ето какво бе поведението на тези хора, достойни граждани на един такъв град. Тези, които остават, трябва да сипожеляят една по-сигурна участ по отношение на неприятеля, но в никакъв случай да не проявяват една по-малко дръзка смелост. Вие не трябва да обсъждате само на думи изгодите от мъжеството, в случай че някой започне да говори надълго пред вас с излишни подробности, които вие знаете по-добре от него и ви рисува надълго колко красиви перспективи се съдържат в това, противникът да бъде отблъснат. Напротив, вие на дело трябва да наблюдавате всеки ден зорко реалността, могъществото на държавата и

страстно да я обикнете.и когато това могъщество ви се стори голямо, да си кажете, че хората, които са го постигнали, са били дръзки смелчаци, които са имали съзнание за своя дълг и в своите дела са се ръководили от чувството за чест. А когато те имали неуспех в някакво начинание, те не смятали, че за това трябва да лишават своя град от своето мъжество, а му поднасяли най2 славното от всички приношения. Те жертвували за него свояживот, а за себе си осигурявали безсмъртна слава и най-почетно погребение, и то не само там, гдето те почиват, но итакова, при което славата им ще остане вечна употомците и на думи, и на дело. Гроб на знаменитите хора е цялата земя; и не е само надписът, издълбан на една плоча, който вродната им страна напомня за тяхното съществуване; дори ина чужда земя, без всякакъв епитаф, споменът за тях остава4 издълбан не на камък, а по-скоро в паметта на всички. И некатехният пример да вдъхновява днес вашето усърдие, и катосмятате свободата за щастие, а мъжеството за свобода, не се5 бойте от опасностите на войната. Съвсем не тия, които иматзла участ и водят жалко съществуване и могат напълно оправдано да не мислят за живота си, от който те не могат даочакват щастие, а ония, които, като продължават да живеят, са застрашени от един обрат на съдбата и за които в случай на злополука промяната на съдбата би направила по-брутален контраста между настоящето и миналото. Понеже за единчовек, който е горд, е по-болезнено да претърпи едно понижаване, съчетано с липса на твърдост, отколкото да запази собствената си енергия и общата надежда и да претерпи смъртта, без да усети, че тя е дошла.

44. "Ето защо, като се обръщам към вас, които присъствувате и които имате синове между тези мъже, аз по-малкоще ви оплаквам, а повече ще се опитам да ви утеша. Понеже всички знаят, че животът е изтъкан от най-различни превратности на съдбата и че щастливата съдба е на онези хора, които като тези воини тук да бъдат удостоени с най-славната кончина, а вие - с най-почетната скръб; а също така иза онези хора, на които е отредено от съдбата тяхното щастие да съвпада с тяхната кончина. Въпреки това аз разбирам, че ще ми бъде трудно да ви убедя, защото вие често щеси спомняте при вида на чуждото щастие, с каквото и виенякога сте се гордеели. А хората скърбят не затова, че

саизгубили тези блага, които не са опитали, а че им се отнема това, към което са привикнали. Все пак тия, които са всеоще на възраст да имат деца, трябва да се окуражават отнадежда за други рожби. На някои бъдещите деца ще донесат забрава по тия, които вече ги няма, а на държавата - двойна полза, че няма да се намали населението нито нейната сигурност. А не е възможно да участвуват с еднакви права в съвещанията тия граждани, които не са излагали на риск своите деца. А тия от вас, които сте вече остарели, смятайте по-голямата част от живота си, която сте прекарали щастливо, като печалба, че ви е останало да живеете малко, и се утешавайте със славата на своите синове. Понеже само чувството за чест не старее и дори в годините на старческата немощ, по-голяма радост, както твърдят някои, носят не печалбите, а почитта.

45. "Що се отнася сега до вас, присъстващите тук сив:ове и братя на убитите, аз виждам цялата тежест на борбата, която ви предстои; понеже по адрес на онзи, който го няма вече, обикновено всички са единомушни в своите похвали. И дори при една изключителна храброст от ваша страна, вие трудио бихте могли да накарате хората да повярват, че вие сте равни с тях, а ще ви смятат, че вие сте малко по-долу от тях. Завистта е насочена, докато хората са живи, към онези, които представляват съперници, а онези, които не се изпречват вече никому на пътя, се ползват с признание, без да им се пречи. Най-сетне, ако трябва, макар и с една дума да кажа нещо за женските добродетели по отношение на тези, които са овдовели, аз ще изразя всичко това чрез едно кратко напомняне: за вас ще бъде голяма слава, ако не се проявите по-слаби от свойствената си природа, и ако за вас между мъжете се говори колкото е възможно по-малко било запохвала на вашите добродетели, било за порицание на вашите слабости.

46."В тази си реч, произнесена съобразно със съществуващия традиционен обичай, аз дадох израз на всичко онова, което смятах за необходимо. Мъртвите, които ние погребваме, са получили действително подобаващите им почести. Аз добавям и това, че от днес нататък и децата на загиналите ще бъдат издържани на държавни разноски до своето пълнолетие. Ето, това е венецът, който държавата поднася заради бранните подвизи, най-високата награда за мъртвите за тези, които остават след тях. И наистина там,

където предложените за заслуги отличия са най-големи, там и държавата подрежда най-доблестните мъже. А сега, след като плакахте за сетен път своите близки, разотидете се по домовете си."